

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Настюк В. Я.

Створення ефективного механізму протидії корупції неможливе без об'єктивного прогнозу передбачуваних загроз безпеці суспільству, всебічного аналізу основних тенденцій розвитку такої протидії шляхом установаження її належного механізму й виявлення чинників, що сприяють удосконаленню виявлення корупційних правопорушень. Узагальнена система з протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, повинна становити собою цілісну концепцію, що включає в себе заходи як із забезпечення економічної безпеки держави, так і безпосередньо із захисту прав та інтересів громадян від правопорушень корупційної спрямованості. Крім того, її розроблення може вважатися ефективним лише у тому випадку, якщо в основу цієї системи як безпосередній економічний прогноз будуть покладені зміна законодавства й рекомендації фахівців різних галузей права. За таких умов необхідним є науково обґрунтований підхід до дослідження діяльності, спрямованої на забігання корупційним проявам, що виступатиме запорукою забезпечення безпеки держави.

Суспільна небезпека корупційних правопорушень, їх поширеність в органах державної влади і місцевого самоврядування викликають недовіру та зневагу суспільства до владних інститутів, зумовлюють необхідність запобігання будь-яким проявам корупційного спрямування. В українському законодавстві існує чимало нормативно-правових актів, які передбачають різні напрямки й форми попередження корупційних правопорушень і їхньої протидії. Але засоби, що вживалися державою протягом останніх десятиліть у боротьбі з корупційними проявами, не були ефективними. Через несприятливі умови для ведення бізнесу в Україні втрачаються можливості щодо залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, упровадження передових технологій і підвищення економічного рівня держави. Ось чому подолання корупції повинно бути одним з пріоритетних завдань державної політики, причому не декларативно проголошеної, а реально здійснюваної. Саме тому питання боротьби з корупційними правопорушеннями перетворюється на питання збереження державності, а протидія корупційним проявам стає головною метою Стратегії національної безпеки України.

Проблема подолання корупційних правопорушень стала предметом численних наукових досліджень як теоретиків різних правових галузей, так і практичних працівників. В останні десятиліття було опубліковано ряд монографій і статей, присвячених питанням корупції, а також практичних рекомендацій, що дозволяє успішно протидіяти цьому негативному явищу. Дослідженню корупційної ситуації в Україні і стану протидії їй присвячені праці таких учених, як Л.І. Аркуша, Л.В. Багрій-Шахматов, В.Т. Білоус, М.Ю. Бездольний, А.В. Гайдук, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, В.А. Завгородній, Д.Г. Заброта, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, В.М. Куц, О.М. Литвак, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, С.С. Рогульський, В.М. Соловійов, О.В. Терещук, Р.М. Тучак, М.І. Хавронюк, Н.М. Ярмиш та ін. Проблема сектору безпеки та її адміністративно-правовий вимір досліджувалась у наукових працях В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, Р.А. Калюжного, В.О. Компанчука, В.А. Ліпкана, В.С. Цимбалюка та інших.

Формування сучасного механізму протидії корупційним проступкам охоплюється 3-ма відносно самостійними періодами:

1) з 16 листопада 1995 р. до 30 червня 2011 р., тобто від дня набрання чинності Законом України «Про боротьбу з корупцією» від 05 жовтня 1995 р. до моменту втрати ним чинності;

2) з 1 липня 2011 р., тобто з моменту набрання чинності Законом України «Про засади запобігання та протидії корупції» до прийняття Закону України «Про запобігання корупції»;

3) з моменту набрання чинності Законом України «Про запобігання корупції» до сьогоднішнього дня. Звісно, такий поділ є достатньо відносним. У межах кожного із названих періодів можна виокремити також певні етапи, дослідження яких буде проведено далі.

Законом України від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією» уперше було передбачено адміністративну відповідальність за корупційні правопорушення. Особливістю цього законодавчого акта стало закріплення не лише антикорупційних обмежень і заборон, а й адміністративних стягнень за їх порушення¹. Зокрема, адміністративна відповідальність була встановлена за: а) неправомірне одержання особами, уповноваженими на виконання функцій держави, матеріальних благ, послуг, пільг тощо (ст. 7); б) порушення спеціальних обмежень, установлених для осіб, уповноважених на виконання функцій держави (ст. 8); в) порушення вимог фінансового контролю (ст. 9); г) нежиття керівниками заходів щодо боротьби з корупцією

¹ Гладун О.З. Проблемні аспекти провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3. С. 34–35.

(ст. 10); г) умисне невиконання своїх обов'язків по боротьбі з корупцією (ст. 11). Розглянутий нами етап характеризується ухваленням низки законодавчих актів, спрямованих на визначення і вдосконалення антикорупційної політики держави.

Найбільш вагомим кроком у боротьбі з корупцією було прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1422. («Питання запобігання та виявлення корупції в органах виконавчої влади», «Про затвердження Порядку інформування Національного агентства з питань державної служби про осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які звільнені у зв'язку з притягненням до відповідальності за корупційне правопорушення» від 12 жовтня 2011 р. № 1072, «Про затвердження Порядку підготовки та оприлюднення звіту про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції» від 20 жовтня 2011 р. № 1094, «Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям» від 16 листопада 2011 р. № 1195.)

7 квітня 2011 р. в перебігу реформи антикорупційного законодавства Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про засади запобігання та протидії корупції», який мав стати абсолютно новою концептуальною засадою боротьби з цим явищем в Україні. Зазначимо, що з його прийняттям були внесені суттєві зміни й до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, в Особливій частині КУпАП з'явилася нова глава 13-А, у межах якої безпосередньо передбачено, які саме діяння визнаються адміністративними корупційними правопорушеннями і які стягнення можуть застосовуватися до осіб, винних у їх вчиненні.

5 жовтня 2011 року був виданий Указ Президента України № 964, відповідно до положень якого функції спеціально уповноваженого органу з питань антикорупційної політики тимчасово покладено на Міністерство юстиції України. На ньому відповідно лежить і обов'язок підготовки щорічного звіту з питань реалізації заходів стосовно запобігання і протидії корупції.

Водночас аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що після прийняття Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» й затвердження Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 роки відбулися позитивні зміни. Акценти державної політики перемістилися з протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, як відносно масовому явищу на їх запобігання. Значно розширився інструментарій превентивних засобів і методів запобігання корупційним ризикам на державній службі, а саме:

- створено підрозділи із запобігання й виявлення корупції в органах державної влади й органах місцевого самоврядування;
- запроваджено запобігання й виявлення конфлікту інтересів. Оскільки в більшості випадків причиною останнього служить порушення обмежень щодо роботи близьких осіб, підрозділи з питань запобігання і протидії корупції мають концентрувати увагу на виявленні й усуненні випадків наявності відносин безпосереднього підпорядкування між близькими родичами;
- залучено провідні наукові й науково-освітні установи для здійснення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів;
- створено перелік посад, де існують високі ризики прояву корупції²;
- запроваджено коригування персонального складу резерву на зайняття керівних посад в органах державної влади й органах місцевого самоврядування;
- застосовано методи виявлення й усунення сприятливих для вчинення корупційних правопорушень ризиків у діяльності посадових і службових осіб. Зокрема, це стосується дозвільної системи. Створено безособову систему прийняття документів і видачі дозволів;
- систематично здійснено ротацию кадрів «по горизонталі» та «по вертикалі»;
- встановлено максимальні строки перебування на посадах, діяльність на яких пов'язана з підвищеними корупційними ризиками;
- удосконалено заходи з підвищення якості відбору кандидатів на державні посади, створено більш суворі умови проходження спеціальної перевірки;
- удосконалено діяльність Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення³;
- запроваджено ефективні механізми співпраці різних державних органів під час проведення спеціальної перевірки кандидатів на зайняття посад в органах державної влади та органах місцевого самоврядування;

² Орієнтовний перелік посад державних службовців, які працюють у сферах, де існує високий ризик прояву корупції / Управління Голодержслужби України в Хмельницькій області. URL: <http://nads.gov.ua/sub/hmelnitska/ua/publication/content/32602.htm?s398224032=145621dbb137b1454cb074133224c3fe> 11.

³ Мін'юст зареєстрував Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 158.

– встановлено обмеження у належних випадках і на обґрунтований строк щодо діяльності осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування у приватному секторі, після їх виходу у відставку або на пенсію, якщо їх діяльність або робота безпосередньо пов'язана з функціями, які ці державні посадові особи виконували в період їх перебування на посаді або за виконанням яких вони здійснювали нагляд⁴;

– залучено громадські об'єднання для здійснення систематичного контролю за корупційними проявами на державній службі;

– застосовано систематичне інформування громадськості про виявлені корупційні правопорушення, створено «гарячі лінії» для постійного зворотного зв'язку з населенням;

– розширено співпрацю з міжнародними організаціями у сфері боротьби з корупцією.

Ведучи мову про третій період, насамперед зазначимо про його активність і радикальність у зв'язку з прийняттям низки нормативних актів, спрямованих на впровадження нової антикорупційної політики держави. Так, 14 жовтня 2014 р. був прийнятий Закон «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки».

Ця антикорупційна стратегія спрямована безпосередньо на досягнення певних цілей, як-от:

– запровадження в державі системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на підставі аналізу достовірних даних про корупцію, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з корупцією незалежним спеціально уповноваженим органом з питань антикорупційної політики в партнерстві з громадянським суспільством, а також формування суспільної підтримки у подоланні цього явища;

– створення системи доброчесної і професійної публічної служби відповідно до міжнародних стандартів і з урахуванням світового досвіду;

– втілення в життя ефективних антикорупційних програм у центральних органах виконавчої влади,

– усунення ризиків корупції і впровадження прозорої системи проведення державних закупівель;

– подолання корупції в судочинстві;

⁴ Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування : методичні рекомендації / Міністерство юстиції України. Київ, 2013. С. 23–25.

- усунення корупційних передумов;
- створення системи інструментів, які дозволяли б ефективно виявляти та розслідувати корупційні злочини, конфісковувати майно, що було предметом злочинної діяльності або одержане як її наслідок, притягати до відповідальності осіб, причетних до вчинення корупційних злочинів тощо.

Суттєвого значення набуло прийняття 14 жовтня 2014 р. Закону України «Про запобігання корупції», метою створення якого послужило комплексне реформування системи запобігання корупції відповідно до міжнародних стандартів та успішних практик іноземних держав і у зв'язку з цілеспрямованим курсом країни на європейську інтеграцію. Основними складниками превентивної антикорупційної системи у Законі названо:

- наявність спеціалізованого органу з питань запобігання корупції, органу формування і реалізації антикорупційної політики;

- реалізацію антикорупційних обмежень щодо використання службового становища, одержання подарунків, сумісництва й суміщення з іншими видами діяльності, спільної роботи близьких осіб, після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;

- запобігання і врегулювання конфлікту інтересів;

- реалізацію спеціальних антикорупційних інструментів;

- захист викривачів – осіб, які повідомляють про факти корупції від незаконного звільнення, переведення, зміни суттєвих умов трудового договору тощо;

- відповідальність за корупційні й пов'язані з корупцією правопорушення (кримінальна – за безпосередньою корупцією (зловживання повноваженнями, незаконне збагачення тощо); адміністративна – за пов'язані з корупцією діяння (порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, щодо одержання подарунка (пожертви), вимоги фінансового контролю тощо); дисциплінарна й цивільно-правова (за обидва види порушень);

- усунення наслідків корупційних правопорушень (скасування актів, визнання нікчемними правочинів, відшкодування збитків у судовому порядку);

- міжнародне співробітництво.

Саме цим Законом створено спеціалізований превентивний антикорупційний центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом – Національне агентство з питань запобігання корупції, на яке покладено такі функції: забезпечення формування й реалізації антикорупційної політики із залученням громадськості; здійснення аналізу й дослідження ситуації, пов'язаної з корупцією; розроблення,

моніторинг і координація виконання Антикорупційної стратегії й державної програми з її реалізації; моніторинг і контроль за виконанням актів законодавства щодо професійної етики й конфлікту інтересів; координація і методична допомога у виявленні й усуненні органами корупційних ризиків; проведення фінансового контролю (перевірка декларацій, моніторинг способу життя); затвердження правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування; співпраця з викривачами, вжиття заходів щодо їх правового захисту; роз'яснення методичної та консультативної допомоги щодо застосування антикорупційного законодавства; здійснення міжнародного співробітництва у сфері антикорупційної політики.

Новацією сучасного інституційного механізму, спрямованого на протидію корупційним правопорушенням у державних органах, є формування Національного антикорупційного бюро, яке здійснює попередження, виявлення, припинення, розслідування й розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Його завданням є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Створення цього автономного антикорупційного органу з правоохоронними функціями має низку переваг, серед яких треба зазначити той факт, що Національне бюро дає новий шанс для відходу від попередньої практики неефективної протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, і досягнення якісно нових результатів. Крім того, Національне бюро не буде обтяжене суспільним сприйняттям корумпованості чи неефективності, що властиве правоохоронним органам, а в разі ефективної його діяльності дозволить сформувати до себе громадську довіру й підтримку.

Значимо, що Національне антикорупційне бюро є незалежним від тих державних органів, які є об'єктом його уваги у процесі виявлення й розслідування корупційних правопорушень (приміром, в наявних правоохоронних органах). Створення такого окремого органу зі спеціальним статусом на підставі спеціального Закону дає змогу закріпити на законодавчому рівні особливі механізми його незалежності й підзвітності.

Водночас Національне бюро має вузьку спеціалізацію і зосереджується на високопосадовій корупції й корупції, що завдає особливо велику шкоду, що дозволяє не розтрачати його зусилля й ресурси на менш важливі справи.

Категоріально-понятійний аспект запобігання корупційним проявам орієнтований на визначення діяльності, спрямованої проти корупції. Таку діяльність називають боротьбою з корупцією, контролем над корупцією, протидією корупції, наступом на корупцію, запобіганням корупції, попередженням корупції тощо⁵. Юридична природа змісту поняття «протидія» фактично ототожнюється із самою боротьбою з адміністративними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією.

М.І. Мельник зазначив: «Термінами «запобігання» і «протидія» охоплюється весь комплекс заходів впливу на корупцію, включаючи її соціальні передумови, причини й умови корупційних правопорушень, правоохоронну діяльність щодо виявлення й розслідування таких діянь, притягнення винних у їх вчиненні осіб до відповідальності. Поняття «боротьба з корупцією» асоціюється переважно з моментом активного наступу на останню із застосуванням репресивних заходів адміністративно-правового та іншого характеру, із протиборством з конкретними проявами корупції й особами, які їх учинили, й зазвичай не ототожнюється з антикорупційними заходами профілактичного характеру»⁶.

Слід зазначити, що поняття «протидія корупційним правопорушенням» є значно ширшим за поняття «протидія адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією». Воно становить собою комплекс заходів з попередження, виявлення, усунення як проявів корупції, так і самих фактів правопорушень.

На нашу думку, під протидією адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, варто мати на увазі врегульований нормами права комплекс взаємопов'язаних дій компетентних органів держави та їх посадових осіб, за допомогою яких забезпечується боротьба з корупцією і які мають владно-розпорядчий характер. При цьому наголосимо що наведене вище поняття «протидія адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією» не є тотожним поняттю «заходи адміністративного примусу», а включає в себе останнє.

⁵ Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія / Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, І.О. Курило ; за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. С. 22.

⁶ Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. С. 231–232.

Доктринальне припущення неможливості повного знищення корупції⁷ не дає державі права обмежуватися лише виключним декларуванням соціально негативного характеру корупції й покаранням корупціонерів. Із філософської точки зору кінцевою метою боротьби з корупцією, мабуть, слід визнати подолання останньої. Прикладною ціллю боротьби із цим явищем може розглядатися зниження поширеності і його суспільної небезпеки до рівня, що не є непереможною перешкодою економічному розвитку суспільства, адекватного його потребам і законодавчо закріпленим цінностям і пріоритетам.

Є сенс погодитися з припущенням, що повністю викоринити це явище неможливо, але вживати необхідних заходів щодо мінімізації корупції, звичайно ж, необхідно⁸. Раціональне зерно має твердження М. Пірен і В. Ребкало, що жодна із соціально-політичних систем не мала, не має і не може мати повного імунітету від корупції, що змінюються лише її масштаби і прояви, а також можливості її впливу на соціальне життя⁹.

На необхідності побудови в країні дієвого антикорупційного механізму наголошує й С.А. Буткевич, який підкреслює, що для більш ефективного забезпечення захисту громадян від корупційних посягань і для запобігання втратам держави й соціуму від дій їх суб'єктів, а також для рішучого усунення будь-яких проявів цього ганебного явища, що гальмує розвиток економіки, подальше становлення ринкових відносин і формування громадянського суспільства, сприяє створенню негативного іміджу України за її межами, потрібна подальша розбудова системи антикорупційних заходів¹⁰.

З огляду на вивчення міжнародного досвіду боротьби з корупцією відмітимо, що багатьом зарубіжним країнам, а саме Фінляндії, Данії, Новій Зеландії, Ісландії, Сінгапуру, Швеції, Канаді, Нідерландам, Люксембургу, Норвегії, Австралії, Швейцарії, Великій Британії, Австрії, Ізраїлю, США, Чилі, Ірландії, Німеччині та іншим, що характеризуються низьким рівнем корупції в державі, все ж таки

⁷ Дерєга В.В. Політична корупція: визначення та особливості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія»*. Миколаїв, 2009. Т. 110. Вип. 97. С. 75.

⁸ Одінцева О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією. *Право України*. 2006. № 6. С. 113.

⁹ Пірен М., Ребкало В. Запобігання корупції в системі політико-владних відносин сучасного українського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2011. № 4. С. 1913.

¹⁰ Буткевич С.А. Відмивання грошей і корупція: актуальні проблеми протидії та шляхи їх вирішення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 92.

вдалося створити ефективний механізм протидії корупційним проявам. Кожна із цих держав має свої особливості в організації антикорупційної діяльності, але спільними для них є векторність в організації активної протидії корупційним проявам, створення відповідної правової бази й залучення до цього процесу громадських організацій. Усі матеріали щодо корупційних діянь, якщо вони не пов'язані із системою національної безпеки, обов'язково стають доступними для громадськості.

У процесі створення дієвих заходів протидії корупції нами були проаналізовані і встановлені відмінності моделей протидії адміністративним корупційним правопорушенням у різних країнах світу. Такі правопорушення, звичайно ж, існують, попри той факт, що міжнародною спільнотою прийнято низку конвенцій, спрямованих на протидію цьому явищу. Ці конвенції є базовими документами, що на міжнародному рівні визначають загальну антикорупційну політику в цілому, зобов'язують або орієнтують держави на зміну національного законодавства з метою забезпечення ефективності боротьби з корупцією. Це, на нашу думку, є наслідком як існуючого політичного режиму в країні, фінансового положення останньої, особливостей ментальності народу, так і взагалі інтерпретації корупції та її поширеності.

Наголошуємо, що подальшому окресленню заходів, проведення яких повинно забезпечуватись державою у процесі реалізації державної політики протидії адміністративним корупційним правопорушенням, повинно передувати визначення її принципів, а саме:

а) принципу верховенства права, що означає панування права в суспільстві, у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільнот, груп, об'єднань, зрештою, усіх людей. Виходячи із цієї апріорної тези, наголошуємо, що неприйнятними є засоби боротьби з корупцією, які можуть виявитися результативними, проте суперечать конституційним засадам функціонування держави й суспільства;

б) принципу законності, який, на нашу думку, повинен становити фундамент формування будь-яких антикорупційних засобів і в подальшому бути основою під час безпосередньої реалізації останніх;

в) принципу системності, який полягає в тому, що засоби протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, є взаємопов'язаними, мають певний субординаційний характер;

г) принцип взаємної поєднаності, покликаним якого є одночасне проведення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, в органічному поєднанні стратегічних і тактичних завдань, заходів профілактичних (соціального, політичного,

економічного, організаційно-управлінського, правового, соціально-психологічного та іншого спрямування), оперативно-розшукових, процесуального примусу тощо, що здійснюються в суспільних сферах різними суб'єктами тощо.

Відзначимо принципи, які, на нашу думку, повинні братися до уваги під час правотворчої діяльності для формування антикорупційної політики і забезпечення безпеки держави. До них відносимо:

1) спрямованість антикорупційної політики й координацію діяльності органів влади з її реалізації;

2) поєднання зусиль і забезпечення ефективної взаємодії на центральному й регіональному рівнях між органами виконавчої влади, їх територіальними підрозділами, іншими органами державної влади й органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями та об'єднаннями громадян з питань реалізації державної антикорупційної політики;

3) систематичний аналіз корупційних ризиків;

4) проведення антикорупційної експертизи проєктів і чинних нормативно-правових актів;

5) запровадження в національне законодавство передового досвіду інших країн світу, а також пропозицій міжнародних організацій з питань антикорупційної політики;

6) взаємодію інститутів громадянського суспільства з органами влади у сфері формування й реалізації державної антикорупційної політики;

7) відкритість та інформованість громадськості про вжиття заходів щодо запобігання і протидії адміністративним корупційним правопорушенням.

Принципами протидії адміністративним корупційним проявам можна визнати також інші базові положення, у тому числі: (а) демократизацію управління суспільством, (б) оптимальну відкритість для населення діяльності посадових осіб, (в) входження до міжнародної системи протидії адміністративним корупційним правопорушенням і (г) розвиток всебічного співробітництва в цьому питанні з іншими державами.

Окремим аспектом подолання корупції є активна співпраця з громадськістю. Ця теза є нерозривною із застосуванням принципу взаємодії владних структур з інститутами суспільства, з населенням і потребує поєднання зусиль у протидії адміністративним корупційним правопорушенням владних структур і суспільних інституцій. Слушним є твердження, що в забезпеченні антикорупційної політики важливу роль відіграє також громадський контроль за діяльністю

правоохоронних органів, за виконанням антикорупційних програм і рішень у всіх ланках державного апарату¹¹.

Спираючись на той факт, що протидія адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, – це справа не лише держави, а всього суспільства, акцентуємо увагу на неприпустимості жодної його ланки байдужо ставитися до явища корупції, а тому слід застосувати всі можливі засоби у межах їх компетенції для здійснення протидії корупції. Усі структури державної влади мають негайно реагувати на будь-які факти виявлення корупційних явищ і вживати заходів для їх термінового припинення.

Як уже зазначалось, антикорупційна взаємодія органів державної влади й органів місцевого самоврядування з інститутами громадського суспільства повинна охоплювати всі без винятку стадії антикорупційної діяльності – від висування антикорупційних ініціатив до контролю за результативністю державної політики у сфері протидії корупції.

На думку О. Пухкала й А. Тітькова, світовий досвід боротьби з корупційними проявами свідчить, що ефективні антикорупційні програми ґрунтуються на комплексному застосуванні примусових, попереджувальних і просвітницьких процедур, що вимагає спільної участі в цьому процесі органів влади й інститутів громадянського суспільства. Активна участь останніх у цій боротьбі дасть змогу мінімізувати намагання органів державної влади користуватися правилами гри «під себе», залишить у них уразливі місця з позиції запобігання і протидії політичній корупції. Громадянське суспільство, що становить собою позаінституціональний феномен, є незалежною від держави спільнотою високорозвинених громадян та їх організацій, здатних солідарно впливати на формування й реалізацію державно-політичних рішень щодо дотримання прав та свобод людини, гарантій її вільного розвитку, на забезпечення самовизначення й самореалізації кожної особистості¹².

Про обов'язкову участь громадськості в подоланні корупції зазначено у Конвенції ООН, підписання якої 31 жовтня 2003 р. міжнародною спільнотою стало однією з найбільш визначних подій в історії сучасних міжнародно-правових відносин у сфері запобігання та протидії корупції. У положеннях цього документа, що був підготовлений на засадах найкращих практик у сфері подолання корупційних явищ, підкреслюється, що ефективна реалізація

¹¹ Кальман О. Місце та значення соціально-правового контролю в системі заходів протидії корупції в Україні. *Вісник прокуратури*. 2001. № 4. С. 90–93.

¹² Пухкало О., Тітьков А. Роль громадянського суспільства у протидії політичній корупції в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 2. С. 83.

антикорупційної політики держави має ґрунтуватися на комплексному застосуванні примусових, попереджувальних і просвітницьких процедур, що може бути забезпечено лише за спільною участю в цьому процесі органів влади і громадськості. Так, ст. у 13 цієї Конвенції підкреслена необхідність участі суспільства в заходах по запобіганню і протидії корупції, сприяння залученню до цього окремих осіб і груп, які перебувають за межами державного сектора, зокрема таких, як громадянське суспільство, неурядові і громадські організації, для поглиблення розуміння соціумом факту існування, причин і небезпечного характеру цього ганебного явища, а також створюваних ним загроз¹³.

Принцип обов'язкової участі громадськості у протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, знайшов своє відбиття в заходах взаємодії органів державної влади зі структурами громадянського суспільства. Однозначно вбачається, що у сфері протидії поширенню корупції сама влада повинна бути зацікавлена у співпраці з громадськими організаціями, що зумовлюється декількома чинниками. Низька довіра населення до всього спектра політичних і владних інститутів поширює суспільний скептицизм щодо ініціатив держави у вирішенні проблем корупції. Корумпована система правосуддя позбавляє пересічних громадян ефективних державно-правових механізмів захисту своїх прав та свобод, що посилює вплив неурядових і правозахисних організацій. Міжнародне співробітництво України вимагає активізації процесу залучення громадян (у тому числі й через організації громадянського суспільства) до процедур прийняття рішень як важливої передумови протидії корупційним правопорушенням¹⁴.

Відмітимо той факт, що сформований у сучасних умовах конгломерат влади й бізнесу породжує різні форми адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Однак дієвого механізму контролю в цій сфері з боку держави і громадськості не розроблено, що створює сприятливий ґрунт для зловживання владою. А ось вирішення частини соціальних завдань необхідно делегувати саме інститутам громадянського суспільства, але під державним контролем витрачання ресурсів.

¹³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. від 31.10.2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

¹⁴ Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства у протидії поширенню корупції в Україні : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/06.htm>.

У ст. 13 розглядуваної нами Конвенції ООН проти корупції наголошується на необхідності: (а) участі соціуму в запобіганні корупції і в боротьбі з нею, (б) сприяння активній участі у процесі протидії їй окремих осіб і груп і (в) залучення населення до процесів прийняття рішень органами протидії тощо. Міжнародно-правова норма під назвою «Участь суспільства» повністю присвячена різним формам взаємодії в антикорупційній діяльності населення з державними органами влади й органами місцевого самоврядування.

Водночас зайва формалізація антикорупційної діяльності населення, непередумане обмеження законодавцем суб'єктивних прав громадян та їх можливостей у цій царині суспільно корисної діяльності здатні суттєво знизити ефективність протидії цьому негативному явищу. Але без підтримки народу будь-які заходи в цьому напрямку в кінцевому підсумку приречені на провал. Не дивно, що Керівні принципи ООН у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку нового міжнародного економічного порядку рекомендували державам-членам ООН заохочувати й активізувати участь громад на всіх етапах попередження злочинності і кримінального правосуддя, приділяючи всебічну увагу захисту прав людини (ст. 28).

Антикорупційній пропаганді і правовому вихованню населення, в тому числі проведенню заходів, спрямованих на підвищення правової культури останнього, допомагає інформування громадян про негативні наслідки адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Як підкреслює В.А. Завгородній, з метою «поглиблення діалогу між громадськістю та владою у сфері протидії корупції необхідним фактором у цій діяльності є забезпечення безумовного оперативного реагування органів влади на інформацію про факти корупції, що надається громадськими організаціями, з обов'язковим звітом про виконані дії»¹⁵.

Чинний Закон України «Про запобігання корупції» містить положення про державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупційним проявам. Так, норма ст. 53 цього Закону визначає, що особа, яка надає допомогу в запобіганні і протидії корупції (викривач), керуючись добрими намірами (за відсутності мотивів неприязних стосунків, помсти чи інших особистих мотивів), за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною,

¹⁵ Завгородній В.А. Зарубіжний досвід участі громадських організацій у заходах щодо протидії корупції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 306.

повідомляє про порушення певним суб'єктом вимог антикорупційного законодавства¹⁶.

На сьогодні особи, які надають допомогу в запобіганні і протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, перебувають під захистом держави. За наявності загрози життю, житлу, здоров'ю чи майну таких осіб або їх близьких у зв'язку з їх повідомленням про порушення вимог Закону правоохоронними органами можуть бути застосовані до них правові, організаційно-технічні та інші спрямовані на захист від протиправних посягань заходи, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Так, особа або член її сім'ї не може бути звільнена чи примушена до звільнення, притягнута до дисциплінарної відповідальності чи піддана з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу (переведення, атестація, зміна умов праці, відмова у призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) або загрозі таких заходів у зв'язку з повідомленням нею про порушення іншою особою вимог антикорупційного законодавства.

Водночас законодавством передбачено, що інформація про викривача не підлягає розголошенню, крім випадку, коли він надав письмову згоду на оприлюднення такої інформації. Національне агентство з питань запобігання корупції, а також інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування забезпечують умови для повідомлень їх працівниками про порушення певним суб'єктом вимог антикорупційного законодавства, зокрема через спеціальні телефонні лінії, офіційні вебсайти, засоби електронного зв'язку тощо. При цьому таке повідомлення може бути здійснено працівником відповідного органу анонімно. Анонімне повідомлення про порушення вимог антикорупційного законодавства підлягає розгляду, якщо наведена в ньому інформація стосується конкретної особи, містить фактичні дані, які можуть бути перевірені. Таке повідомлення підлягає перевірці у термін не більше п'ятнадцяти днів від дня його отримання. Якщо у вказаний строк перевірити інформацію, що міститься в повідомленні, неможливо, керівник відповідного органу або його заступник подовжують строк розгляду цього повідомлення до тридцяти днів від дня його отримання. У разі підтвердження отриманої інформації керівник відповідного органу вживає заходів щодо припинення виявленого корупційного порушення, усунення його наслідків і притягнення винних до дисциплінарної відповідальності. У випадках

¹⁶ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700–VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

виявлення ознак кримінального або адміністративного правопорушення він інформує спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Законодавчо закріплено, що зазначене Національне агентство здійснює постійний моніторинг виконання закону у сфері захисту викривачів, провадить щорічний аналіз і перегляд державної політики в цій царині.

Ось чому для більш тісного співробітництва зі структурами громадянського суспільства слід відкривати так звані «гарячі лінії» з прийому повідомлень про факти корупції, а також провадити опитування населення про поширеність корупційних проявів в органах державної влади й органах місцевого самоврядування. На створенні «гарячих ліній» для забезпечення розвитку прямого зв'язку між суспільством та антикорупційними органами через Інтернет наголошує і Є.Д. Скулиш¹⁷.

Як доводить Г.С. Поліщук, застосування репресивних і спеціально кримінологічних заходів протидії корупції не може бути ефективним без загальносоціального складника запобігання останній. Одним з таких заходів є формування в соціумі стійкого неприйняття корупційних способів вирішення проблемних ситуацій, який О.М. Костенко називає діяльністю, спрямованою на зменшення корупційної активності громадян. Включення потенціалу такої діяльності до системи протидії корупційним правопорушенням передбачає розгортання в Україні діяльності з формування антикорупційної культури громадян¹⁸.

З огляду на досить поширений у суспільстві правовий нігілізм, на схильність до корупції, що стала вкоріненою рисою не тільки політичної й економічної еліти, а й масової свідомості¹⁹, обов'язковим складником превентивного механізму протидії корупційним явищам М.А. Погорецький називає належне правове виховання населення²⁰,

¹⁷ Скулиш Є.Д. Корупція в Україні: основні напрями протидії в сучасних умовах. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 163–164.

¹⁸ Костенко О.М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 136–141.

¹⁹ Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія / Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, І.О. Курило ; за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. С. 29.

²⁰ Погорецький М.А., Волков Д.В. Корупція і хабарництво на заочній формі навчання навчальних закладів МВС України та заходи протидії їм. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 20. С. 129.

що має на меті недопущення деградації правосвідомості особи як складника корупційного правопорушення.

На векторність виховної політики говорить А.А. Кушніренко, визнаючи, що в Україні за сучасних умов питання становлення нової моральності має виключне значення, особливо в середовищі професійних керівників – державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування. На його думку, необхідно створювати моральні орієнтири й імперативи, які повною мірою сприяли б недопущенню розвитку негативних процесів у суспільстві в цілому і в окремих соціально-професійних категоріях, які можуть бути залучені до корупційних дій. У першу чергу це стосується керівних кадрів вищої ланки державного управління²¹.

Ось чому особливої уваги з боку держави потребує, вважаємо, проведення саме виховної роботи серед населення з метою формування у людей поваги як до правових і моральних принципів, так і до держави в цілому й безпосереднє впровадження у практику ідеології державної служби і системи її цінностей. Питання правового виховання населення О.М. Костенко розглядає в контексті формування антикорупційної культури громадян, зокрема шляхом розроблення й реалізації спеціальної програми, а також шляхом «формування антикорупційної культури в Україні»²². Ми цілком приєднуємося до цієї пропозиції опрацювання такої державної стратегічної програми, яка буде стосуватися не тільки працівників державного сектора, а й усіх членів суспільства з метою подальшого формування у них правової антикорупційної свідомості, стійкого уявлення про порядність і законність, поведінки кадрового складу державних органів. Крім того, вагомим складником такої програми обов'язково має стати проведення семінарів і лекцій з працівниками державних органів.

Варто підкреслити, що антикорупційна політика може бути ефективною лише за умов функціонування в країні реальних і дієвих інструментів протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, зокрема існування інститутів відповідальності й застосування традиційних правоохоронних методів. Інакше кажучи, подолати корупцію неможливо без невідворотного настання відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Ось чому вбачається органічним безумовне

²¹ Кушніренко А.А. Боротьба з корупцією у контексті адміністративно-правової реформи в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупція (теорія і практика)*. 2002. Вип. 6. С. 43.

²² Костенко О.М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 138.

покладення в підгрунття антикорупційної політики держави принципу невідворотності відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Отже, жодне правопорушення не повинно залишатися без покарання, якщо немає передбачених у законі підстав для звільнення особи, яка його вчинила, від відповідальності. Кожна людина, яка вчинила будь-який злочин, має бути притягнута до відповідальності, але в передбачених законом випадках.

Таким чином, концепція протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, полягає у вжитті заходів протидії таким правопорушенням в Україні (економічних, законодавчих, організаційно-політичних, соціальних), а також у проведенні превентивної й виховної роботи й міжнародному співробітництві. Саме такий підхід дозволить забезпечити належний стан впровадження заходів, спрямованих на безпеку держави.

Відаючи пріоритет економічним засобам протидії корупційним проявам, ми враховуємо той факт, що реформування найважливіших галузей економіки, негативні процеси, що відбуваються в соціумі, виступають дисфункціональними чинниками, перешкоджають розвитку державних інститутів. Дисфункціональна діяльність держави виражається в непродуманій економічній і соціальній політиці, в тому числі й у сфері лібералізації цін. Побудова моделі ринкової економіки в Україні сприяла активному розшаруванню суспільства, його поляризації, зруйнувала підвалини соціальної справедливості. Майнова диференціація населення, підвищення рівня його бідності призвели до порушення соціального миру й суспільної згоди.

Ситуація в економіці України обтяжена також криміналізацією структур виробництва й розподілу продукції, корумпованістю органів влади й управління. Корупція є чинником, що негативно впливає на економічний розвиток держави, дестабілізуючи життя її населення. У результаті корупційних злочинів посилюється зростання її тіншової економіки й нелегального бізнесу, підривається економічна безпека.

Саме тому першочерговим завданням оздоровлення економіки С. Омельченко вважає реформування низки її галузей, бо коли держава примушує своїх громадян поводитися нечесно, це породжує нездорову систему й негативно впливає на суспільство²³. На необхідності реформування економіки як вагомого складника протидії корупційним діям зазначає й Є.В. Охотський²⁴. Схожу позицію займає й І.С. Бачинська, яка вбачає причинність корупційних правопорушень

²³ Омельченко С. Етапи розвитку корупції як негативного суспільного явища. *Підприємництво, господарство та право*. 2000. № 7. С. 72–73.

²⁴ Охотский Е.В. Коррупция: сущность, меры противодействия. *Социологические исследования*. 2009. № 9. С. 29.

державних службовців у явній відсутності в останніх матеріальних стимулів виконувати свої обов'язки на належному рівні. При цьому вчена вказує, що приватний економічний фон життя чиновника відіграє важливу роль у будь-якій державі. В Україні ж цей фон є негативним²⁵.

З огляду на це можна вести мову про необхідність антикорупційної спрямованості правотворчості як цілеспрямованої діяльності зі створення цілісної системи правових актів (міжнародних, національних, регіональних, відомчих і локальних), спрямованих на стримування (протидію) адміністративних корупційних правопорушень та усунення (локалізацію, нейтралізацію) корупціогенних чинників.

Історія адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення дозволяє робити висновки про стан та ефективність державної політики протидії таким правопорушенням адміністративно-правовими методами. Результативність цієї політики визначається кількісно-якісними показниками боротьби з правопорушеннями у досліджуваній сфері, зокрема: (а) загальним числом учинених протиправних діянь, (б) динамікою зареєстрованих корупційних проступків, (в) кількістю складених адміністративних протоколів, (г) питомою вагою вказаних порушень у структурі всіх адміністративних правопорушень, (д) їх «ціною» та рівнем їх латентності, (е) співвідношенням між кількістю суб'єктів, що вчинили адміністративні корупційні правопорушення, та кількістю осіб, які зазнали адміністративного стягнення за їх скоєння, а також (є) рівнем сприйняття корупції населенням країни і представниками бізнесу. Тільки аналіз зазначених вище статистичних показників здатен наочно продемонструвати реальну ефективність реформ, що відбулись у законодавстві, яке регулює питання боротьби з корупцією, й дати об'єктивну оцінку дійсним результатам проведених змін.

Однак аналіз сучасного стану протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, не дозволяє стверджувати, що будь-яке статистично зафіксоване в Україні зниження рівня вчинення таких діянь має штучний характер. Адміністративно-правові механізми протидії цьому явищу тільки починають напрацьовуватись і використовуватись.

Підсумовуючи, доходимо таких висновків: 1) забігання корупційним проявам є запорукою забезпечення безпеки держави; 2) під протидією адміністративним правопорушенням, пов'язаним

²⁵ Бачинська І.С. Детермінанти корупції в Україні, або чому державні службовці залучені до корупційного процесу. *Ефективність державного управління* : збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління. 2012. Вип. 32. С. 380.

з корупцією, розуміється врегульований нормами права комплекс взаємопов'язаних між собою дій компетентних органів держави та їх посадових осіб, за допомогою яких забезпечується боротьба з корупцією і які мають владно-розпорядчий характер; 3) виокремлено принципи, якими слід керуватись під час правотворчої діяльності з формування антикорупційної політики для забезпечення безпеки держави. До них відносимо: спрямованість антикорупційної політики й координацію діяльності органів влади з її реалізації; поєднання зусиль і забезпечення ефективної взаємодії на центральному й регіональному рівнях між органами виконавчої влади, їх територіальними підрозділами, іншими органами державної влади й органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями та об'єднаннями громадян з питань реалізації державної антикорупційної політики; систематичний аналіз корупційних ризиків тощо. Концепція протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, полягає у вжитті заходів протидії таким правопорушенням в Україні (економічних, законодавчих, організаційно-політичних, соціальних), а також у проведенні превентивної й виховної роботи й міжнародному співробітництві. Саме такий підхід дозволить забезпечити належний стан впровадження заходів, спрямованих на безпеку держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладун О.З. Проблемні аспекти провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3. С. 34–35.

2. Орієнтовний перелік посад державних службовців, які працюють у сферах, де існує високий ризик прояву корупції / Управління Голодержслужби України в Хмельницькій області. URL: <http://nads.gov.ua/sub/hmelnitska/ua/publication/content/32602.htm?s398224032=145621dbb137b1454cb074133224c3fe11>.

3. Мін'юст зареєстрував Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 158.

4. Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування : методичні рекомендації / Міністерство юстиції України. Київ, 2013. С. 23–25.

5. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія / Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, І.О. Курило ; за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. С. 22.

6. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. С. 231–232.

7. Деріга В.В. Політична корупція: визначення та особливості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія»*. Миколаїв, 2009. Т. 110. Вип. 97. С. 75.

8. Одінцева О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією. *Право України*. 2006. № 6. С. 113.

9. Пірен М., Ребало В. Запобігання корупції в системі політико-владних відносин сучасного українського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. № 4. С. 1913.

10. Буткевич С.А. Відмивання грошей і корупція: актуальні проблеми протидії та шляхи їх вирішення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 92.

11. Кальман О. Місце та значення соціально-правового контролю в системі заходів протидії корупції в Україні. *Вісник прокуратури*. 2001. № 4. С. 90–93.

12. Пухало О., Тінков А. Роль громадянського суспільства у протидії політичній корупції в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 2. С. 83.

13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

14. Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства у протидії поширенню корупції в Україні : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/06.htm>.

15. Завгородній В.А. Зарубіжний досвід участі громадських організацій у заходах щодо протидії корупції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 306.

16. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700–VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

17. Скулиш Є.Д. Корупція в Україні: основні напрями протидії в сучасних умовах. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 163–164.

18. Костенко О.М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 136–141.

19. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія

/ Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, І.О. Курило ; за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. С. 29.

20. Погорецький М.А., Волков Д.В. Корупція і хабарництво на заочній формі навчання навчальних закладів МВС України та заходи протидії ім. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 20. С. 129.

21. Кушніренко А.А. Боротьба з корупцією у контексті адміністративно-правової реформи в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупція (теорія і практика)*. 2002. Вип. 6. С. 43.

22. Костенко О.М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 138.

23. Омельченко С. Етапи розвитку корупції як негативного суспільного явища. *Підприємництво, господарство та право*. 2000. № 7. С. 72–73.

24. Охотский Е.В. Коррупция: сущность, меры противодействия. Социологические исследования. 2009. № 9. С. 29.

25. Бачинська І.С. Детермінанти корупції в Україні, або чому державні службовці залучені до корупційного процесу. *Ефективність державного управління* : збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління. 2012. Вип. 32. С. 380.

Information about the author:

Nastiuk Vasyl Yakovych,

Doctor of Law, Professor,

Corresponding Member of the National Academy

of Legal Sciences of Ukraine,

Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,

Professor at the Department of Administrative Law

and Administrative Activity

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0003-4977-4181